

vrijede kako u našem svakodnevnom životu tako i u religiji i koje treba poštivati, odnosno koje bi trebale vrijediti i u tretiranju religijskih pitanja (iako primjećujemo da to kod ljudi često nije slučaj).

Prijevod je prilagođen hrvatskim čitateljicama i čitateljima, a sastavljen je “prema oxfordskom kritičkom izdanju koje je priredio John Valdimir Price 1976. uz konzultiranje izdanja koje je priredio John Gaskin 1993. i onoga koje je priredila Dorothy Coleman 2007.” (str. 34-35). Dodan je i kratki pregled sadržaja *Dijaloga* kako bi se olakšalo fokusirano čitanje. Gregorić je također naveo i literaturu (hrvatsku i stranu) kojom se služio ne samo za potrebe prijevoda nego i za priređivanje svega potrebnog da bi se djelo moglo čitati i razumjeti sa što većom lakoćom. Smatramo da je u tome izvanredno uspio (primjerice, čitajući sam tekst *Dijaloga*, na svakom mjestu gdje naiđemo na nepoznatu riječ, nepoznatog autora i sl., Gregorić je stavio bilješku u kojoj objašnjava o čemu se radi). Riječima samog prevoditelja: “Pri sastavljanju bilježaka koristio sam se uredničkim bilješkama u navedenim engleskim izdanjima, no pritom sam bio prilično izbirljiv, radio sam značajne prilagodbe i dodavao vlastite bilješke, imajući u vidu hrvatske čitatelje” (str. 35-36). Za kraj, iako bi lik Filona bio najbliži stavovima samog Humea, mi ćemo suprotno njegovom “umjerenom skepticizmu” – bez imalo zadržke i skepse i uz sve pohvale prevoditelju – preporučiti ovo djelo svima zainteresiranima.

ALEKSANDRA GOLUBOVIĆ
Odsjek za filozofiju
Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci
Sveučilišna avenija 4, 51 000 Rijeka
aleksandra.golubovic@ffri.uniri.hr
doi: <https://doi.org/10.26362/20220208>

Joško Žanić, *Pojmovi i konceptualizacija* (Zagreb: KruZak, 2022),
108 str.

Što su pojmovi? Mogu li biti sastavljeni od dijelova ili su uvijek “atomarni”? Mogu li se uspješno rastaviti na nužne i dovoljne uvjete i jesu li u našem umovima kao takvi strukturirani? Postoji li urođena pojmovna baza ili su pojmovi po svojoj prirodi iskustveni i metaforički? Jesu li uni-

verzalni ili relativni? Možemo li bez pojmova ako se želimo na znanstven način baviti umom?

Čini se suvišnim objašnjavati relevantnost gore navedenih pitanja za analitičku filozofiju koja je od samih svojih početaka bila usko vezana, ako ne i poistovječena, s pojmovnom analizom, a tim i takvim pitanjima bavi se filozof i lingvist Joško Žanić u svojoj drugoj knjizi, naslovljenoj *Pojmovi i konceptualizacija*, posvećenoj kognitivnoj znanosti pojmova odnosno tome “kako pojmovi doista funkcioniraju u ljudskome umu”. Iako prvenstveno koncipirana kao kratak uvod u razne aspekte debata o pojmovima, autor ne zauzima ulogu neutralnog promatrača već se u njoj opredjeljuje i argumentira u prilog određenih stavova.

Prije nego se počne baviti tim pitanjima, autor u prvom dijelu knjige objašnjava zašto uopće pretpostaviti postojanje pojmova. Naime, jedan naivan odgovor mogao bi biti da “mislimo u slikama”, tj. da su pojmovi i/ili misli zapravo “mentalne slike”. Problem s takvom tezom, objašnjava Žanić, višestruk je: sama slika nedovoljno određuje pojam ili misao (je li slika crne mačke jednaka pojmu mačke ili crne mačke? “tvrdi” li ona da je *ova* mačka crna, da su *sve* mačke crne ili da ova/sve mačke imaju rep?), nedovoljno su apstraktne, nemaju logičku strukturu, ne omogućuju kvantifikaciju, ne izražavaju kondicionalnost, modalnost, ne-prostorne odnose i svojstva.

Sve navedeno, naravno, ne znači da slika nema ulogu u misli; primjerice, može nam pasti na pamet slika crna mačke ili Garfielda dok se govori o mačkama. Međutim, sudenje ipak ne bi bilo moguće bez pojmova, piše Žanić. Putem razlikovanja pojmova od slika ocrtavaju se svojstva samih pojmova, a njima treba dodati i sljedeće: *produktivnost* pojmova (iz ograničenog broja pojmova možemo proizvesti neograničen broj sudova), njihove *uvjete primjene* i to da se *slažu u sudove*. To da se pojmovi slažu u sudove te da značenje čitavog suda proizlazi iz značenja dijelova (tj. samih pojmova) i načina na koji su oni kombinirani (tzv. kompozicionalnost) dio je uobičajenog načina na koji filozofi poimaju pojmove. Za razliku od njih, psiholozi i kognitivni znanstvenici pojam prije definiraju kao “mentalnu reprezentaciju kategorije” pri čemu se kategorija shvaća kao “skup entiteta koji se tretiraju kao ekvivalentni (za neke svrhe)” (str. 10).

Kada je riječ o pojmovima, također možemo govoriti o njihovoj *funkciji* (npr. klasifikacija i zaključivanje), o *uvjetima posjedovanja* pojmova (npr. može li subjekt diskriminirati instance od ne-instanci pojmova) i o *aspektima* pojmova (ekstenzija i intenzija).

Nisu sva navedena svojstva pojma općeprihvaćena; neka imaju osporavatelje (tu ulogu obično igra Jerry Fodor). Štoviše, kod pojmova kao da je sve kontroverzno – pa i sami pojmovi. Zato se prije istraživanja pojmovne strukture (drugi dio knjige) Žanić dotiče pitanja jesu li pojmovi uopće koherentan predmet izučavanja. Tu čitatelj nailazi na tri izazova: izazov neodređenosti prijevoda/neistraživosti referencije (Quine), izazov kontekstualizma (Cassant i Lupyman), dok izazov eliminativizma (Machery) ostavlja za kraj knjige.

Ovaj prvi izazov Žanić vidi u tome da “Quine ustanovljuje neistraživost referencije, odnosno neutvrdivost pojmovne sheme. To znači da nema činjenice (‘there is no fact of the matter’) koja bi mogla presuditi koji je sustav referencije (odnosno pojmovna shema) na djelu – jer svi su podaci kojima baratamo bihevioralni podaci, a oni ne mogu razlučiti među ponuđenim shemama” (str. 19). Žanić zaključuje da Quineov izazov nije nepremostiv problem za program istraživanja pojmova kakav on zastupa u knjizi (a to je pristup konceptualne semantike Jackendoffa i Pinkera). Prvo zato što je, prema njemu, Quineova teza neodređenosti prijevoda/neistraživosti referencije zapravo *hipoteza* koja je opovrgljiva (ali ne i verificirljiva), no i kao takva nije produktivna jer ne vodi u neki zanimljiv istraživački program. Također smatra da istraživanje konceptualne sheme nije toliko beznažno koliko se to činilo Quineu, pri čemu spominje podatke o ljudskom razvoju i neurološke podatke kao vrstu dokaza koja bi mogla smanjiti neodređenost prijevoda i pomoći odrediti koja je konceptualna shema na djelu. Tu treba ipak napomenuti da Žanić, čini se, tumači navedene Quineove teze tek kao poseban slučaj generalne teze o nedostatnoj određenosti teorije podacima (*underdetermination of theory by data*), premda je za Quinea ona imala još jači status.¹ Za Quinea, naime, ne radi se tek o tome da *bihevioralni* podaci ne mogu presuditi koji je prijevod ili značenje točno – *nikakvi* podaci ne mogu presuditi. Ne radi se o tome da ne možemo znati ili biti sigurni je li određen prijevod točan ili nije, nego da se tu niti nema što znati. Nije “postoji točan odgovor, ali nam je on nedostupan jer nas dokazi ne mogu odvesti do njega”, nego “točnog odgovora nema” jer ne postoji nešto oko čega se može biti u pravu ili u krivu.² Stoga Quine ne bi smatrao razvojne

¹ Vidi odgovor Quinea Noamu Chomskom u D. Davidson i J. Hintikka (ur.), *Words and Objections: Essays on the Work of W. V. O. Quine*, 1975, str. 303.

² *À propos* Quineove poznate fraze “no fact of the matter”: “The intended notion of matter of fact is not transcendental or yet epistemological, not even a question of evidence; it is ontological, a question of reality, and to be taken naturalistically within our scientific theory of the world. Thus suppose, to make things vivid, that we are settling still for a physics of elementary particles

ili neurološke podatke relevantnim, iz čega slijedi da ni svoju tezu ne bi smatrao (opovrgljivom) hipotezom.

Izazov kontekstualizma dade se ukratko formulirati tvrdnjom da su naši pojmovi konstruirani *ad hoc*; oni postoje samo kada se upotrebljavaju u danom kontekstu, nemaju stabilnih jezgara i razlikuju se od prilike do prilike. Nasuprot kontekstualistima, Žanić navodi dokaze koji pokazuju da kada razmišljamo o kategoriji *x*, iz dugoročnog pamćenja dohvaćamo neka znanja koja su neovisna o kontekstu, odnosno da postoji određena semantička stabilnost koja se opire fleksibilizaciji koju nameće (pojedini) kontekst.

Prvi dio knjige autor završava povijesnom bilješkom u kojoj izlaže Kantov pogled na pojmove pokazujući na zanimljiv način njegovu relevantnost za suvremenu kognitivnu znanost. Poglavlje predstavlja svojevrsni povijesni kuriozitet, ali nije neophodan za razumijevanje narednog dijela knjige u kojem nas uvodi u suvremene debate iz kognitivnih znanosti pojmova.

Svako od poglavlja drugog dijela knjige, osim zadnjeg, naslovljeno je pitanjem koje sažima oko čega se spor sastoji. Prvo poglavlje bavi se pitanjem je li sadržaj riječi i pojmova dijelom *eksteran* umu (ovisan o okolišu), odnosno tezom *semantičkog eksternalizma* kojeg je proslavio Putnam svojim famoznim misaonim eksperimentom s Blizanačkom Zemljom. Autor u njemu jasno objašnjava relevantne pojmove (poput uskog i širokog sadržaja, supervenijencije) i upušta se u kritiku eksternalizma kojeg vidi neprikladnim za ciljeve kognitivne znanosti. Prvo, zato što je kognitivna znanost teorija *interne* mentalne strukture i, drugo, zato što je eksternalizam neprikladan s naturalističkog stajališta koje bi trebalo biti potkom kognitivnih znanosti. Radi se sljedećem: budući da eksternalizam pretpostavlja da u sadržaj pojma ulazi ono što je na neki način uzrokovalo aktivaciju pojma u umu, a uzroka bilo koje pojave je neizbrojivo, eksternalizam mora odrediti *privilegirani* uzrok kao sadržaj pojma. Problem se sastoji u tome, piše Žanić, što u prirodi samoj nema privilegiranih uzroka, već je privilegiranje rezultat nekog vrednovanja.

and recognizing a dozen or so basic states and relations in which they may stand. Then when I say there is no fact of the matter, as regards, say, the two rival manuals of translation, what I mean is that both manuals are compatible with all the same distributions of states and relations over elementary particles. In a word, they are physically equivalent." (W. V. Quine, "Things and their place in theories", *Contemporary Materialism*, 2002, str. 210-226). Također: "The point is not that we cannot be sure whether the analytical hypothesis is right, but that there is not even, as there was in the case of 'Gavagai', an objective matter to be right or wrong about." (W. V. Quine, *Word and Object*, 1960, str. 73).

Što se tiče prvog, pada mi na pamet teza proširenog uma (*extended mind*) Clarka i Chalmersa: pitam se da li bi autor zanimljivo da je to teorija unutar kognitivnih znanosti (s obzirom da proširuje um *izvan* tijela) ili proširivanjem uma izvan tijela ne izlazimo izvan domene “interne mentalne strukture”? Ako je potonje slučaj: koliko su porodne granice između “internog” i “eksternog”? Kako bilo, Žanić u nastavku nabroja još neke probleme s eksternalizmom: problem praznih pojmova, problem izoliranja “navlastitog uzroka” kod teleosemantike, problem divergencije funkcije i sadržaja i tako dalje.

Naredno poglavlje postavlja pitanje jesu li pojmovi atomarni ili kompleksni. Čini se intuitivnim da postoje složeni pojmovi koji se daju rastaviti na jednostavnije elemente, ali izazov ovdje dolazi od Jerryja Fodora koji tvrdi da je većina pojmova atomarna (primitivna) braneći tu tezu, među ostalim, tvrdnjom da nikada nije bila predložena uspješna definicija pojma i da empirijski nalazi pokazuju da se složeni pojmovi ne procesiraju ništa sporije od onih za koje se tvrdi da su jednostavniji. Ovo potonje moguće je objasniti, piše Žanić pozivajući se na Pinkera, time da jednom naučeni pojmovi formiraju *chunkove* koji onda funkcioniraju kao cjeline pri procesiranju.

Prvi Fodorov prigovor, o tome kako nikada nije dana uspješna definicija nekog pojma (osim eventualno matematičkih i logičkih pojmova), povezan je s narednim poglavljem koje postavlja pitanje jesu li pojmovi strukturirani u terminima *nužnih i dovoljnih uvjeta* ili u terminima *obiteljskih sličnosti i prototipova*. Žanić daje primjere pojmova UCJENA i OSVETA kako bi pokazao sastavne dijelove navedenih pojmova, ali i kao primjer kako je moguće dati adekvatnu definiciju.

A ucjenjuje B = A daje do znanja B da će učiniti x , štetno po B (ili ne učiniti z , korisno po B), ako B ne učini y , korisno po A

A se osvećuje B = A čini x , štetno po B, jer je B učinio y , štetno po A

Ovdje se tvrdi da su UCJENA i OSVETA sastavljeni od jednostavnijih pojmova UČINITI, KORISNO-ŠTETNO, DATI DO ZNANJA i logičkih pojmova JER, NE i AKO.

Tu bih rekao da Fodorova zamjerka kako nikada nije dana uspješna ili precizna definicija pojma izostavlja pitanje: “uspješna za što?”, odnosno “precizna – u usporedbi s čime? Za što?” Preciznost skalpela nije neko apsolutno ili intrinzično svojstvo skalpela nego je relativno prema zadatku koji skalpel treba obaviti. Pojmove možemo zamisliti kao alate koji “režu

prirodu”, ali o nama i našim potrebama ovisi koliko je detaljno i suptilno želimo rezati. Uspješnost definicije, na sličan način, čini se, ovisi o tome što želimo od nje dobiti: ako je njezina funkcija da posluži kao vodič za korištenje i razumijevanje riječi ili pojma, i neprecizna definicija može biti *dovoljno dobra*. Čini se točnim da gotovo uvijek možemo konstruirati primjer za kojeg više neće biti jasno je li instanca nekog pojma ili nije; recimo, za pojam UCJENA možemo smisliti situaciju u kojoj je “korisno po A” zamijenjeno s “korisno po C” pri čemu A nema koristi (niti ju vidi) od C-ove koristi. Postavlja se pitanje da li navedena situacija potpada pod UCJENU? Rekao bih da nije jasno. Uzrok tome je što je učestalost takvih situacija u stvarnom životu mala pa ne postoji potreba za njenim prepoznavanjem i komunikacijom. Da postoji, pravili bi razliku unutar pojma UCJENA. Greška bi onda bilo pretpostaviti, poput Fregea, da nepostojanje oštih rubova nekako svjedoči o defektnosti ili manjkavosti pojma. Misлити to značilo bi, čini mi se, zanemariti da je “defektnost” odnosno “uspješnost” definicije *relativna* s obzirom na konkretan posao koji pojam mora obaviti.

Poante oko nepostojanja oštih granica pojmova Žanić se dotiče putem Wittgensteinova inzistiranja da *granice nisu povučene*, odnosno njegovim napadom na ideju nužnih i dovoljnih uvjeta koje zamjenjuje pojmom *obiteljskih sličnosti*. Kod obiteljskih sličnosti radi se o mreži sličnosti i razlika koje povezuju članove ekstenzije pojma jer ne postoje uvjeti koji se protežu kroz sve članove. Druga korisna metafora koju Wittgenstein koristi je ona užeta: uže je sačinjeno od velikog broja vlakana i njegova opstojnost i snaga nije određena time što se jedna nit proteže cijelom dužinom užeta, nego međusobnim preklapanjem različitih vlakana. Ove Wittgensteinove ideje utjecale su na teoriju prototipova, naročito popularne u kognitivnoj lingvistici i psihologiji, a koja se nudi kao alternativa klasičnoj teoriji pojmova. Tu bi se moglo postaviti pitanje je li i sam pojam pojma strukturiran, poput pojma igre, u obliku obiteljskih sličnosti, odnosno kao *cluster* pojam, i da li to onda otežava njegovo teoretiziranje jer se nastoji jednom teorijom obuhvatiti suviše različite pojave (kao što bi to bio slučaj s nekom “teorijom igre” koja bi pretendirala da teorijski obuhvati sve igre)? Primjerice, ranije navedena razlika između filozofskog i psihološkog poimanja pojma možebitno proizlazi iz toga što psiholozi i kognitivni znanstvenici imaju *manji* zazor prema mentalističkom vokabularu nego što su to tradicionalno imali analitički filozofi; zazor koji se može slijediti još od Fregeove kritike *psihologizma*, ali i zbog različitih ontoloških pretpostavki (npr.

fizikalizam kod Quinea). Naime, Fregeov problem je bio kako očuvati objektivnost i apstraktnost pojmova s obzirom na to da su psihološke “ideje” uvijek subjektivne i idiosinkratične. To ima veze sa Žanićevom opaskom da je bitno za pojmove da “mogu biti zajedničkim posjedom većeg broja ljudi” iako to ne smatra nužnim uvjetom “jer bi alternativno gledište bilo to da veći broj ljudi naprosto ima u svojim glavama *slične* strukture” (str. 10). U tom smislu, pitam se da li neke razlike između filozofa (Davidson, Quine) i lingvista i psihologa (Lakoff, Pinker) koje Žanić opisuje proizlaze dijelom iz različitog pojma samog pojma. Budući da se učenje jezika odvija pod intersubjektivno dostupnim okolnostima, rezonirali su mnogi filozofi, značenja riječi (koja po Žaniću odgovaraju pojmovima) imaju određeni “javni” karakter. No, s druge strane, čini se da misao postoji neovisno od jezika i da *ono u glavi* objašnjava našu sposobnost mišljenja pa da stoga i pojmovi, kao sastavni dijelovi misli, moraju biti “interni”. Ovi javni i privatni aspekti, čini mi se, stvaraju sukobljene intuicije o pojmu što predstavlja određeni, ne nužno nepremostivi, izazov za znanstveno bavljenje pojmovima.

U četvrtom poglavlju drugog dijela knjige postavlja se pitanje jesu li pojmovi *metaforički*. Radi se o poznatoj teoriji konceptualne metafore Lakoffa i Johnsona po kojoj ljudi koriste iskustveno bliže i konkretnije kognitivne domene (poput prostora) kako bi konceptualizirali iskustveno dalje i apstraktnije domene (poput vremena). Glavni problem za spomenuti dvojac je što odvede svoju tezu predaleko tvrdnjom da je pojmovni sustav, odnosno konceptualizacija, skroz metaforička. Žanić navodi dva problema s tom tezom. Prvi je problem *filtriranja*: “Da bi se određena metafora ‘stavila u pogon’ potreban je jedan apstraktniji pojmovni aparat koji barata tom metaforom i *filtrira* relevantne aspekte izvorne domene da bi ih prenio na ciljnu” (str. 66). Drugi problem, problem *dvosmjernosti*, jest taj što prijenos znanja i inferencijalne strukture nije uvijek od izvorne prema ciljnoj domeni, već postoje slučajevi zaključivanja u obrnutom smjeru. Poglavlje završava zaključkom da iako metaforičke konceptualizacije postoje i pojmovna struktura jest većim dijelom nesvjesna, “naš je temeljni pojmovni aparat apstraktniji i nezavisan od bilo koje metafore” (str. 67).

Tim “temeljnim” pojmovnim aparatom bavi se u poglavlju koje postavlja pitanje jesu li pojmovi urođeni ili stečeni. To je ujedno i najdulje poglavlje u knjizi, što svjedoči o obimnosti materijala i/ili bar autorovih osobnih teorijskih interesa. Maločas spomenuta teorija konceptualne metafore naglašava bitnu ulogu iskustva i činjenica našeg utjelovljenja

(*embodiment*) pri formiranju pojmova i stoga uvjerljivo stoji na strani “stečenog” odnosno *pojmovnog empirizma*. Žanić polemizira kako s tezom pojmovnog empirizma, tako i s tezom radikalnog nativizma kakvog zastupa Fodor, odlučujući se za “umjerenu međupoziciju, prema kojoj se većina pojmova uči, ali na temelju malog broja urođenih pojmovnih (ne percepcijskih) primitiva” (str. 78). Ovdje ne možemo ulaziti u sve dokaze na koje se poziva, ali spomenimo nalaze iz eksperimentalne razvojne psihologije koji govore u prilog tome da su plauzibilni kandidati za urođene pojmove, među ostalim, pojmovi PREDMETA, PROSTORA, VREMENA, UZROKA, BROJA i SEBSTVA.

Urođenost pojmova sugerira njihovu univerzalnost, čime dolazimo do poglavlja koje postavlja pitanje jesu li pojmovi univerzalni ili relativni. Poglavlje suprotstavlja apriorni argument Donalda Davidsona za to da je pojmovni relativizam nemoguć kritici Georgea Lakoffa koji pokazuje na koje se sve načine pojmovni sustavi mogu razlikovati. Poglavlje završava tablicom univerzalnih urođenih pojmova koju su sastavili Wierzbicka i suradnici. Žanićev odgovor na pitanje iz poglavlja je stoga: postoje univerzalni urođeni pojmovi “iz kojih se grade svi drugi, kulturno specifični” (str. 91).

U zadnjem poglavlju nastavlja se s temom započetom s Quineom i kontekstualistima, naime s izazovom *eliminativizma* kojeg zastupa Machery, a koji tvrdi da pojmovi nisu *prirodna vrsta* i da stoga sam pojam pojma treba eliminirati iz kognitivnih znanosti. Njegov zaključak proizlazi iz teze da je bilo koja kategorija obično reprezentirana pomoću nekoliko različitih, ali koreferencijalnih, pojmova koji se koriste u različitim psihološkim procesima. To proizlazi iz toga što je, po Macheryju, kognitivna znanost iznjedrila tri uspješne teorije pojmova: prototipsku, egzemplarsku i tzv. *theory-theory*. Te teorije identificirale su tri vrste pojmova koje su “dovoljno različite da ih treba proučavati zasebno, a svaki pokušaj formuliranja informativnih generalizacija koje bi vrijedile za sve tri vrste osuđen je na neuspjeh” (str. 93). Žanić suprotstavlja Macheryju *hibridizam* Barbare Malt prema kojemu za svaku kategoriju imamo jedan pojam, ali taj pojam može imati različite dijelove (prototip, egzemplar i teoriju). Žanić navodi još neke argumente protiv eliminativizma zaključujući da, premda ga oni ne pobijaju konkluzivno, barem ukazuju “na to kojim bi se smjerom mogla razvijati integrirana teorija pojmova” (str. 96).

Autor zaključuje knjigu epilogom gdje brani tri teze: tezu da je jezik naš primarni izvor podataka o pojmovima, tezu da prirodni jezik nije presudan za konceptualnu misao i tezu da su jezična značenja enkodi-

rana konceptualno. Slika pojmova koja na kraju knjige izvire je ta da su pojmovi “interni, kompleksni, ustrojeni obiteljskim sličnostima, pretežno nemetaforički, usvojeni na urođenoj bazi, te u osnovi univerzalni” (str. 91).

Za kraj možemo reći da se vrlina knjige očituje u sposobnosti da na samo 100 stranica smjesti bogat materijal bez istovremenog gubljenja na jasnoći. Knjiga bi komotno mogla biti dio literature na uvodnim sveučilišnim kolegijima iz filozofije uma i jezika, ali od nje mogu profiterati i znatiželjni studenti psihologije i lingvistike, kao i zapravo svi oni zainteresirani kako pojmovi funkcioniraju u ljudskome umu.

ALEKSANDAR JOKSIĆ

aleks.joksic@gmail.com

doi: <https://doi.org/10.26362/20220209>